

YENİ TEKNOLOJİLER VE KADIN İSTİHDAMI

Doç. Dr. Hacer ANSAL*

GİRİŞ

Kadın istihdamı 1970'lerden bu yana kadın üzerine yapılmış çalışmaların en önemli konularından biri olmuştur. Bunun bir nedeni giderek daha fazla sayıda kadının özel alanın dışına çıkıp, "dışarda" çalışmaya başlaması ise, diğer bir nedeni de kadının kurtuluşu ile ücretli emek olarak kadının toplumsal üretime katılıp ekonomik bağımsızlığına kavuşması arasında kurulmuş olan kuramsal ilişkidir. Yani, kadınların çalışma hayatına girmeleri ve ekonomik bağımsızlıklarına kavuşmaları, ezilmişlikten kurtulmalarının hep bir anahtarı gibi görülmüştür.

Oysa son yıllarda yapılan çeşitli feminist çalışmalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kadının çalışma hayatında da karşısına çıktığını göstermektedir. Sermaye karşısında kadınlar erkeklerle eşit konumda bulunmamaktadır. Kapitalizm kadınları giderek ücretli emek gücünü çekerken cinsiyetçi ideolojinin çeşitli boyutlarını da çalışma hayatına taşımakta, yeniden üretmekte ve kadının toplum içindeki ikincil konumunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır (Cockburn, 1983; Ansal, 1989).

Toplumda egemen cinsiyetçi ideolojiye göre, kadının yeri evi, hayattaki asli görevi de ev işi yapmak, kocasına ve çocuklarına bakmaktır. Bu da, genellikle evdeki işlerin uzantısı olan mesleklerde ve çalışma alanlarında istihdam edilmesine yol açmaktadır. Kadın, kendine benimsetilen toplumsal cinsiyete göre, küçük yaştan itibaren kendine belletilen düşünce ve davranış kalıplarına göre bir takım beceriler ediniyor ve çalışma hayatına girince de bu becerilerinin uzantısı olan alanlarda çalıştırılıyor. Hizmet, sağlık, eğitim ya da hazır giyim sektörlerinde daha yoğun olarak istihdam edilmeleri bu yüzdendir (Baxandall ve diğerleri, 1976; Mackie ve Pattula, 1977).

(*) İstanbul Teknik Üniv., İşletme Fak.

Kadının sanayileşme ile birlikte giderek artan sınıai faaliyetlere katılımı da "kadına uygun" görülen işler çerçevesinde gelişmiş, tüm bunların sonucunda da, genel olarak erkek işçilerin çalışanların % 90'ının erkek olduğu yerlerde, kadın işçilerin de çalışanların % 70'inin kadın olduğu işyerlerinde çalıştığı görülmüştür. Açık bir "erkek işi" ve "kadın işi" ayrımının ortaya çıkması ise, feministler tarafından emek piyasasında eşitliği sağlamaya yönelik olarak ortaya atılan "eşit işe eşit ücret" talebini geçersiz kılmaktadır (Coyle, 1988:4).

Çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar, imalat sanayinde çalışan kadın işçilerin de emek piyasasında ikincil konumlarından ötürü vasıfsız işçi sayılmakta olduğunu ve kadın işçilerin ortalama erkek işçi ücretinin % 40-60'ını aldığını göstermektedir. Kadın işçiler "doğal" sayılan özelliklerinden ötürü sıkıcı, tekrara dayanan, vasıfsız montaj işlerinde çalıştırılmakta, hemen hemen değişmez bir biçimde fabrika hiyerarşisindeki en alt düzey işlerde yoğunlaştığı, "düz işçi" ya da "vasıfsız işçi" kabul edildikleri görülmektedir (Hakim, 1979; Ecevit, 1988).

Öte yandan, 1970'lerde dünya kapitalizminin içine girdiği ekonomik krizle birlikte, uluslararası pazarlarda rekabetin büyük ölçüde şiddetlendiği, sanayide bir yeniden yapılanmaya gidildiği görülmektedir. Dünya pazarlarında dalgalanan ve sürekli değişen talebe karşı esneklik kazanılmaya çalışılırken üretim süreçlerinde teknolojik bir dönüşüm gerçekleştirilmektedir. Bir yandan mikroelektronik bazı teknolojiler giderek daha yoğun bir şekilde üretim süreçlerine adapte edilirken bir yandan da, yeni, esnek üretim organizasyon biçimlerinin uygulanmasına gidilmektedir.

Yapılan çalışmalar, bu son teknolojik gelişmelerin kadınların yoğun olarak çalışmakta olduğu hizmet ya da sanayi sektöründeki emek süreçlerinde büyük dönüşümler yarattığını göstermektedir. Bunun sonucunda yeni işlerin ortaya çıktığı ve bu işlerde aranan işgücü niteliklerinin de farklı olduğu gözlenmektedir. Tüm bu değişimlere bağlı olarak ekonominin çeşitli alanlarındaki kadın istihdamının ve kadının üretim sürecindeki konumunun nasıl etkilendiği çok önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkemizde de, 1980'lerden bu yana izlenen ihracata dönük sanayileşme politikasının ortaya çıkardığı koşullar, dış pazarlara üretim yapmaya yönelen sanayimizin hızla rekabet gücü kazanmasını gerekli kılmıştır. Arıca, Avrupa Topluluğu ile girilen gümrük birliği modernizasyonu yani, en son teknolojik gelişmelerin üretim süreçlerine adaptasyonunu, Türk firmaları için bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu teknolojik yeniliklerin uygulandıkları firmalarda kadın istihdamına etkilerinin bilinmesi, önümüzdeki yıllarda yapılması zorunlu görünen büyük teknolojik yenilenmenin ülkemizdeki kadın istihdamını olumlu yönde etkilemesi yönünde olanak yaratabilecektir.

İşte bu çalışmanın amacı, teknolojik gelişmelerin çeşitli sanayi dallarında adaptasyonun kadın istihdamına yaptığı etkilere ışık tutmaktır. Bu amaca yönelik olarak, sanayide yoğun bir biçimde kadın istihdam eden sektörler diye bilinen tekstil ve elektronik sektörlerinden 5 firmada alan araştırması yapılmış, tekstil ve elektronik sektörlerinde -televizyon (TV) üretimi ve telekomünikasyon (TK) alt sektörlerini de kapsayan bir biçimde son yıllarda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ve bunların kadın işgücüne etkileri irdelenmiştir. Bunun için, 5 firmada üst düzey yöneticiler, teknoloji/üretim müdürü ve/veya kıdemli mühendislerle görüşmeler yapılmış, firmaların teknolojik gelişim çizgisi ortaya çıkarılmaya ve son yıllarda adapte edilmiş olan teknolojik yeniliklerin kadın istihdamı düzeyini ve biçimlerini nasıl etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır. Ortaya çıkan bulgular sektörel farklılıklar gösterdiklerinden çalışmada önce tekstil daha sonra da elektronik sektörleri ele alınacaktır.

1. TEKSTİL SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER

Pek çok gelişmekte olan ülkenin tekstilde uzun bir gelenek, tarihi birikim ve beceri sahibi olmasına bağlı olarak, bu ülkelerin sanayilerinde tekstil sektörü en büyük döviz kaynağı ve istihdam yaratıcı sektör olma özelliği taşımaktadır. Üretimin geleneksel olarak emek-yoğun oluşu, gelişmekte olan ülkelerin (GOÜ) ucuz emeğe dayalı bir karşılaştırmalı üstünlükten yararlanmasına olanak tanımıştır. Ancak sektörde son yirmi yılda ortaya çıkan teknolojik değişiklikler bu avantajı ortadan kaldıracabilecek niteliktedir.

Uluslararası rekabet açısından GOÜ'e en büyük tehdidi yeni teknolojiler oluşturmuş, dış pazarlarda rekabet hızı arttıkça, teknolojinin de önemi artmıştır. Tekstil sanayinin çeşitli alt sektörlerinde uygulanmaya başlanan teknolojik yeniliklerin arasında genellikle en çarpıcı ve en önemli olarak kabul edilenleri iplik alt sektöründe open-end (rotor) teknolojisi, dokumada ise mekiksiz tezgahlardır. Çünkü bunlar tekstil sanayinde bir önceki teknoloji jenerasyonuna göre büyük bir produktivite artışı sağlamaktadırlar. Bu nedenle de, iplik ve dokuma alt sektöründe gelişmelere kadın istihdamı açısından bakılması önem kazanmaktadır.

1980'li yıllarda ülkemizde yeni teknolojilere yapılan yatırımlarla, iplik sektöründe open-end rotor adedi ve mekiksiz dokuma adedi hızla artmış, buna bağlı olarak da tekstil ve hazır giyim ihracatı büyük bir gelişme göstermiştir (Ansal, 1993: 441). Yeni teknolojiye yapılan bu yatırımların 1984-

(*) Bu araştırma UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) ve TC Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün desteği ile gerçekleştirilmiş olduğundan bu kurumlara katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

1992 yılları arasında iplik ve dokuma (ISIC 3211) alt sektöründe toplam istihdam düzeyini ve kadın çalışan sayısını nasıl etkilediği incelendiğinde, toplam çalışan sayısında ortaya çıkan % 59.2'lik bir artışa karşılık, kadın çalışanlardaki artışın sadece % 33 oranında kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu dönem içinde kadın istihdamının toplam içindeki oranı sürekli azalmış, % 33.4'ten % 27.9'a inmiştir (DİE, Toplumsal Yapı ve Adın İstatistikleri Şubesi, Yayınlanmamış İstatistikleri, 1995).

Yine aynı kaynaktan elde edilen verilerle, bu dönem içinde aynı alt sektördeki kadın istihdamındaki değişimleri, daha detaya inerek, çeşitli iş kategorilerine göre incelediğimizde; kadın işçilerin toplam işçi içindeki payının % 38.4'den % 31.7'ye düştüğü, buna karşılık yüksek eğitim görmüş kadınların yer aldığı teknik personel kategorisinde ise, kadın çalışanların oranının 1984'te % 5 iken 1992'de % 13.8'e çıktığı görülmektedir. Tekstil sektöründe tesbit etmiş olduğumuz bu eğilimlerin nedenleri ve yeni teknolojilere ne kadar bağlı olduğu iki tekstil firmasında yürütülen saha çalışması ile araştırılmıştır.

1956'dan bu yana İstanbul bölgesinde, faaliyette bulunan iki büyük entegre tekstil firmasının özellikle 1980'lerde yoğun bir modernizasyona gittiği bilinmektedir. "A" Firmasında, 1984 yılında benimsenen modernizasyon programına uygun olarak, open-end rotorlar kurulmuş, firmanın yaşlanmış konvansiyonel iğlerinin % 40'ının yerine Avrupa'dan daha gelişkin, yeni bilezikli iğler ithal edilmiştir. Ayrıca, dokuma bölümü air-jet ve rapiyer türü mekiksiz tezgahlarla teçhiz edilmiştir. Dokuma tezgahlarının büyük bir bölümü bilgisayar kontrollü olarak çalıştırılmaya başlanmıştır. Boya bölümünde renk reçetelerinin tutturulması ve renk işlemlerinin gerçekleştirilmesi içinde, bir renk bilgisayar sistemi faaliyete geçirilmiştir. Firma yürüttüğü bu modernizasyon programı sonucunda 1987 yılında yüksek bir performans göstererek ihracatını üç misline çıkarmıştır (bakınız Tablo 1). Firma rekabet gücünü daha da artırmak amacıyla 1989'da yeni bir yatırım programı daha benimseyerek tüm tezgahların yaşını 5'in altına indirecek şekilde dokuma tezgahlarının % 90'ını yenilemiştir. Halen tüm işletmenin bilgisayar kontrolünde çalıştırılması girişimi sürmektedir.

Tablo 1: "A" Firmasında Üretim, İhracat ve İstihdam (1980-1993)

Yıl	Üretim (mil.m.)	İhracat (mil.\$)	Toplam işçi	Kadın işçi	Kadın işçi oram (%)
1980	4.3	1.9	1077	253	23.5
1982	5.9	4.1	969	209	21.6
1984	8.7	4.3	948	242	25.5
1986	9.8	3.8	959	249	26.0
1988	10.4	14.8	1114	326	29.3
1990	9.5	18.2	1367	359	26.3
1992	10.1	16.9	1056	320	30.3 (~19.0)
1993	9.7	18.3	1036	293	28.3 (~19.0)

Kaynak: Firma kayıtları.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, firma gerçekleştirdiği yenilenme sonucunda, 1980-1993 yılları arasında üretim % 126 artmış, ihracat yaklaşık on misline fırlamışken, toplam işçi sayısı % 4 azalmıştır. Seneler itibariyle kadın işçi sayısını incelediğimizde, yeni teknolojinin kadın işçi sayısını belirgin bir şekilde etkilememiş görünmesi iplikteki kadın işçilerin üretim artışı nedeni ile diğer bölümlere kaydırılmasından ve 1983 yılında açılmış bulunan konfeksiyon bölümünde dış pazarlardan gelen siparişlerdeki büyük artış nedeni ile kadın işçi sayısında artış olmasındandır. Personel bölümünden elde edilen tahmini rakamlara göre, konfeksiyon kısmında 1983'de istihdam edilen kadın işçi sayısı 50 iken, 1987-1988'de ihraç konfeksiyon üretimi arttıkça 100-120'ye yükselmiştir. Dolayısıyla, yeni teknolojinin etkisini görmek için bu sayıları kadın işçi sayısından çıkardığımızda, 1980'de % 23.5 olan kadın işçi oranının, firmada iplik ve dokuma kısmında modernizasyonu takiben 1990'larda yaklaşık % 19'a düşmüş olduğu görülmektedir.

"B" Firmasına gelince, ihracatını arttırmaya yönelik olarak firma, 1984 ve 1989 yıllarında iki büyük yatırım programı benimsemiş ve iplik, dokuma, boya ve apre bölümlerindeki teknolojinin tümüyle yenilenmesi hedeflenmiştir. Bu yeni yatırımlar sonucunda firmanın iplikte ve dokumadaki verimliliği büyük ölçüde artmış, ayrıca ham ve işlenmiş bez kalitesinde, enerji tasarrufunda, metre başına dokuma maliyetinde ve tezgah durmaları sayısında önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

1984'de yeni teknolojiye yapılan yatırım sonunda, Tablo 2'de görüldüğü gibi, firmanın 1985 yılında ihracatı üç katından daha fazla artmış, fakat istihdam % 37 azalmıştır. Yeni teknolojiler firmada kadın işçilerin toplam

çalışana oranını da etkilemiş, üretim artışına bağlı olarak 1980'de kadının toplam çalışan içindeki payı % 25 iken, 1985'de % 34.6'ya kadar yükselmiş, fakat modernizasyon programı ile birlikte 1986'da % 25 düzeyine inmiştir.

1989 yılında "B" firması ikinci bir modernizasyon programına girişmiş, ancak 1989-90 yıllarında artan işçi ücretleri, enflasyonun gerisinde gelen bir devalüasyon oranı, iç pazarda dünya fiyatlarının üzerinde işlem gören pamuk gibi, mali nedenlerle firma daha sonra bu modernizasyon programını terketmiştir. Bunun yerine, yeni, esnek uzmanlık üretim organizasyon sistemine uygun bir şekilde, firma merkez şirket olarak çok sayıda uydu şirketle çalışmak ve fason üretim yaptırmak stratejisini benimsemiştir. Bunun sonucunda da, Tablo 2'de görüldüğü gibi fabrika-içi dokuma üretimi 1986 yılında ulaştığı 23 milyon metreden 1993'de 5 milyon metreye kadar düşmüştür.

Toplam işçi sayısı 1980-1984 döneminde artmışsa da, 1986'da yeni teknolojinin adaptasyonunu takiben % 22.3 bir düşüş göstermiş, 1986-1993 döneminde ise tüşüş % 67.3 oranına fırlamıştır. Kadın işçi sayısına baktığımızda, yeni teknolojilerin kadın istihdamına yaptığı olumsuz etki çok açık bir şekilde görülebilmektedir. 1980-1984 yılları arasında üretim artışına paralel olarak kadın işçi sayısı % 83.2 artmış, ancak yeni yatırımlarla beraber kadın işçi sayısında % 45 azalma ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, fason üretime gidilmesi firmadaki kadın işçi sayısının % 83.3 daha gerilemesine neden olmuştur. Dolayısıyla kadın işçiler bu dönüşümden erkeklerden daha fazla etkilenmiş bulunmaktadır.

Diğer yandan, artan taşeronlaşma ile birlikte kadınların küçük atölyelerde ya da evlerde kayıtdışı istihdamı büyük ölçüde artmakta olduğu bilinmekle birlikte, kadın istihdamı açısından enformal sektördeki bu gelişmeler çalışmamızın kapsamı dışında tutulmuştur.

Tablo 2: "B" Firmasında Üretim, İhracat, Toplam İşçi, Kadın İşçi ve Kadın İşçi Oranı (1980-1993)

Yıl	Üretim (mil.m.)	İhracat (mil.\$)	Toplam işçi	Kadın işçi	Kadın işçi oranı (%)
1980	16.5	8	1753	434	24.8
1982	18.6	11	1973	616	31.2
1984	20.2	15	2312	795	34.4
1986	22.7	38	1796	438	24.4
1988	15.0	54	1912	539	28.2
1990	12.5	42	1479	360	24.3
1992	5.4	24	652	96	14.7
1993	5.2	27	588	73	12.4

Kaynak: Firma kayıtları.

Firmaların üt düzey yöneticileri ile yapılan görüşmelerde iplik üretiminde parmak hareketi önemli olduğu için bu bölümde geleneksel olarak kadın istihdam edildiğini, bu yüzden yeni teknolojilerin (open-end rotorların) adaptasyonunun iplikte kadın istihdamını azaltıcı yönde etkilediği ifade edilmiştir.

Diğer yandan dokumada mekikli tezgahlar mekanik olarak işletildiğinden fiziksel güç gerektirmekte, bu yüzden de dokuma bölümünde geleneksel olarak erkek işçiler istihdam edilmektedir. Ancak, son dönemde geliştirilen mekiksiz tezgahlar dokumada fiziksel güç gereksinimini ortadan kaldırmış, kadın işçilerin istihdamına olanak tanımıştır. Öte yandan, mekiksiz tezgahlarda iplik çok daha seyrek koptuğundan ve hatalı üretim olasılığının oldukça düşmüş olmasından, eskiden 3-4 tezgaha bir işçi bakarken şimdi 10 bazen 15 tezgah bir işçi tarafından denetlenebilmektedir. Bu nedenle dokumada da yeni teknoloji genel olarak istihdamı azaltıcı etki yapmaktadır.

Buna karşın, görüşmelerde ifade edildiği üzere, kadın işçinin erkek işçiye göre daha yüksek olan işe yoğunlaşma gücü ve dikkati dokumada kadın işçinin tercih edilme olasılığını arttırmaktadır. Ancak geleneksel olarak erkeklerin çalıştığı bir bölüm olan dokumaya kadınların girmesi ve dokumanın "erkek işi" olmaktan çıkması henüz mümkün olmamıştır.

Aynı şekilde firmalardaki diğer bölümlere baktığımızda, fabrikada boya kısmının da geleneksel olarak erkeklerin çalıştığı bir bölüm olduğu görülmektedir. Çünkü buradaki işler de kas gücü gerektirmekte ayrıca yüksek ısı kadınlara uygun görülmemektedir. Ancak firmaların boya kısmına

1980'lerin ortasından bu yana mikroelektronik ısıtma ve boya bileşimi kontrolü adapte edilmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışma koşulları eskiye göre çok gelişmiş ve burada da fiziksel olarak kadın istihdamına bir engel kalmamışsa da, boya bölümüne de henüz kadın işçi alınmamıştır. Buna karşın bu bölümdeki laboratuvar kadınların yeri olarak kabul edilmektedir.

Bunun yanında görüştüğümüz firma üst düzey yöneticilerine göre, yeni teknolojilerle birlikte yeni iş gurupları ve buna bağlı olarak da cinsler arası yeni bir iş bölümü ortaya çıkmış bulunmaktadır. Buna göre, bilgisayar kullanılarak fikir üretmek, iş programı yapmak ve denetlemek işleri için genel olarak erkekler istihdam edilmekte iken, bilgisayara data girmek ve rutin işlemler için istihdam edilenlerin çoğu kadın olmaktadır. Yani, cinsiyetçi ideoloji yeni oluşan işlerde de etkisini göstermeye devam etmektedir.

Yöneticilerin son on yılda gözlemledikleri bir başka gelişme de üniversite eğitimi almış kadınların tekstil firmalarında daha çok istihdam edilir olmalarıdır. Gerçekten de 1980-1993 yılları arasında bu iki firmada istihdam edilen kadınların iş guruplarına göre dağılımı incelendiğinde, müdür, şef ve teknisyen kadın sayısında % 95-155 oranında artış olduğu görülmektedir. 1990 istatistiklerine göre de, ülke düzeyinde erkek ücretlilerin % 8'i üniversite mezunu iken, kadın ücretliler arasında bu oran % 14.3'e çıkmaktadır. Bu da kadınların ancak yüksek eğitim alarak ekonomide kendilerine yer edinebildiklerini göstermektedir.

2. ELEKTRONİK SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER

Elektronik sanayii bugün insan yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bütün diğer sanayileri etkileyen, üretim süreci ve ürün bazında onların dönüşümüne öncülük eden, dolayısıyla lokomotif sektör olarak genel kabul gören elektronik sanayii kalkınma için vazgeçilmez bir sektör konumuna ulaşmıştır. Aslında sektörün tam olarak hangi faaliyetleri kapsadığını söylemek, artan ürün çeşitleri, gelişen yeni teknolojiler ve yaygınlaşan uygulamalar nedeni ile, pek de kolay olamamaktadır. Bununla birlikte, bilgisayarlar, devre elemanları, ofis aletleri, yazılım, tüketim elektroniği, telekomünikasyon donanımı, elektronik sanayiinin ana alt sektörlerini oluşturduğu söylenebilir.

Türkiye elektronik sanayinin ihracat performansına bakıldığında, bu ana alt sektörlerden yalnızca ikisinde, tüketim ve telekomünikasyon cihazlarında dış pazarlarda rekabet edecek güce ulaşmış görünmektedir. 1980'lerde hızla geliştiği gözlenen ve değişik düzeylerde kadın istihdam ettiği bilinen bu iki alt sektör alan araştırmamız kapsamına alınmış ve teknolojik gelişmelerin kadın istihdamına etkeleri irdelenmeye çalışılmıştır. Tüketim cihazları

üretimindeki en önemli firmalardan iki televizyon üreticisi firma ve bir telekomünikasyon cihazları üreten firma bu açıdan incelenmiştir.

2.1. TELEVİZYON İMALATI SEKTÖRÜ

Elektronığe televizyon montajı ile adım atmak, genel olarak hem elektronik sektörüne daha kolay bir giriş noktası hem de diğer yüksek teknoloji endüstrileri için bir temel oluşturduğu için GOÜ için son derece anlamlı olmaktadır.

Dünya TV sektöründeki gelişmelere bakıldığında ise Japon üreticilerinin büyük bir rekabet gücüne sahip oldukları ve başarılarının büyük ölçüde üretim sürecinde yarattıkları teknolojik gelişmelere dayandığı görülmektedir. Japon TV üreticileri gerçekleştirdikleri "minyatürleştirme" sürecinde hem TV setindeki entegre devreleri geliştirerek komponent sayısını azaltmışlar hem de komponentlerin boyutlarını büyük ölçüde küçültmüşlerdir. Buna bağlı olarak da TV montajında otomatik dizgi ve test ortaya çıkmıştır. Otomatik dizgi ve test sonucu dizgi hataları da önemli ölçüde azaldığından, ürün kalitesinde de büyük bir gelişme yaratılabilmektedir (Stordel, 1989).

Türk TV sektörüne gelince, daha önce tamamen ithal edilmekte olan siyah-beyaz TV alıcı cihazlarının üretimine 1968 yılından itibaren başlanmıştır. 1973 yılında ilk deneme yayınları başlayan ve 1984'de resmîleşen renkli TV yayınları, Türkiye'de renkli TV alıcıları üretimine 1982'de başlanmasında en büyük etken olmuştur (Rigel, 1991). 1960'ların sonlarından bu yana belirli bir bilgi ve deneyim birikimine ulaşan TV sektöründe çeşitli teşviklerin de desteği ile 1988'de ihracat başlamış ve hızla artmıştır. Ancak, 1990'dan sonra teşviklerin azalması son bulması ve en önemli dış pazarımız olan AT ülkeleri piyasalarını 1992 yılında büyük ölçüde saran ekonomik kriz 1991 yılından sonra üretimin düşmesine yol açmıştır.

1982'de 452 00 birim olan Türk TV üretiminin 1992'de 2.5 milyon birim seviyesine ulaşmış olması, bunun yanında 1991 yılında toplam üretimin % 63'üne ulaşan ihracat Türk TV sektörünün uluslararası piyasalarda oldukça iyi bir rekabet gücüne ulaştığının göstergesi olarak alınmaktadır. Bunda da 1980'lerin sonunda dış pazarlara ihracatını arttırmaya çalışan Türk TV üreticilerinin, yukarıda sözü edilen teknolojik değişiklikleri üretim sürecine adapte etmiş olmalarının rolünün büyük olduğu söylenebilir.

Sektörün 1984-1992 yılları arasında kadın istihdamı açısından durumu DİE'nin Toplumsal Yapı ve Kadın İstatistikleri şubesinden elde edilen verilerle incelenmeye çalışılmıştır. Alan araştırmasına aldığımız iki TV cihazı üreticisi ve bir telekomünikasyon firmasının içinde olduğu "radyo, TV, haberleşme aletleri ve aygıtları sanayii" (ISIC 3822) alt sektöründe toplam

çalışan sayısının bu dönemde % 276.1 oranında arttığı görülmektedir. Buna karşılık, kadın istihdamındaki artış sadece % 157.7'de kalmıştır. Dolayısıyla, sektördeki toplam çalışan kadın oranı % 34'den % 23.3'e düşmüştür. Büyük bir hızla gelişen ve muhtemelen teknolojik gelişmelerin uygulanması ile belli bir kaliteye ve rekabet gücüne ulaşan sektörün bu gelişiminin, Türk tekstil sektöründe ortaya çıkan eğilime benzer şekilde, kadın istihdamına etkisinin olumsuz yönde olduğu görülmektedir.

Bu dönem içinde aynı alt sektörde istihdam edilmiş olan kadın çalışanların sayılarını daha detaya inerek çeşitli iş kategorilerine göre incelediğimizde, işçi kategorisindeki kadın sayısında büyük bir düşüş olduğu, kadın işçilerin toplam işçilere oranı, 1984'de % 40.6 iken 1992'de % 28.4'e indiği dikkat çekmektedir. Buna karşılık, yüksek eğitim almış kadın teknik personelin toplam teknik personel içindeki payı % 12.5'dan % 17.7'ye yükselmiştir. Dolayısıyla, Türk sanayiinde oldukça yeni olan bu sektörde, literatürde belirtildiği gibi geleneksel bir şekilde teknolojik bilgiden uzak tutulan kadınlara önemli bir fırsat penceresi açılmış gibi gözükmektedir (Gaio, 1993).

makro düzeyde irdelemeye çalıştığımız sektörde, yeni teknolojilerin kadın istihdamına etkileri iki TV üreticisi firmada yürütülen alan araştırmasında aydınlatılmaya çalışılmıştır. "X" Firması Ege bölgesinde üretimine 1985 yılında günde 500 birimle başlamıştır. Dünya standartlarında ileri teknoloji ile üretim yapmak üzere, 1990 yılında sanayi robotu, otomatik montaj ve test sistemlerine yatırıma gidilmiş ve en son üretim teknolojisi olan SMT'nin (Surface Mount Technology) devreye alınması ile firma ürünlerinin kalitesi daha da arttırılmaya çalışılmıştır. Son teknolojinin hatasız ve hızlı üretim olanakları ile birlikte, üretim günde 2 000 birime çıkmıştır. Firma iç pazarda da pazar payını arttırarak % 27'ye çıkarmıştır. İhracatı 1991 yılında ekonomik krizin etkisi ile duraksamış, bunun yanında AT'nin Türk TV'lerine karşı açmış olduğu anti-damping soruşturması da ihracatı son derece olumsuz etkilemiş olmasına rağmen, "X" Firmasının 1988'de 2.3 milyon dolar olan ihracatını 1992'de 6 milyon dolara yükseltebilmiş olduğu görülmektedir.

"X" Firmasındaki üst düzey yöneticilere göre, 1990 yılında devreye giren otomatik dizgi makinaları ve komponent sayısındaki azalma emeği yaklaşık % 50 oranında ikame etmiştir. Böylece, ileri teknolojinin girdiği üretim bölümlerinde kadın işçi çalıştığı için, adapte edilen son teknolojiler, üretimde kadın istihdamını olumsuz yönde etkilemiştir. 1990'da 705 olan kadın çalışan 1992'de yeni teknoloji uygulamalarını takiben 511'e düşmüştür. 1994'de 440'a inmesinin kaynağında ise ekonomik kriz olduğu söylenmiştir.

Ancak, Tablo 3’de görüldüğü gibi, kadın çalışanın toplam personel içindeki payının fazla değişmemesinin nedeni; bir yandan üretim artışından dolayı diğer bölümlerde gerekli istihdam artışının kadın işçilerin oralara kaydırılmasından, öte yandan da, üst kademe yönetim ve teknik kadrolarda kadın istihdamının artmasındandır. 1986’da 26 olan kadın yönetici ve teknik personel sayısı, yani teknisyen, mühendis, bilgisayar programcısı, şef ve müdür olarak görev yapan kadınlar, 1990’da 64’e kadar yükselmiş, fakat daha sonra ekonomik kriz nedeni ile 20’ye düşürülmek zorunda kalmıştır.

Tablo 3: “X” Firmasında Toplam Personel, Kadın Çalışan ve Kadın Çalışanın Toplam İçindeki Payı (1986-1994).

Yıllar	Toplam Personel	Kadın Çalışan	Kadın Çalışan Oranı (%)
1986	824	272	33.0
1988	1318	445	33.8
1990	2087	705	33.8
1992	1577	511	32.4
1994	1304	440	33.7

Kaynak: Firma kayıtları

“Y” Firması TV üretimine 1974 yılında yaptığı lisans anlaşması ile İstanbul bölgesinde başlamış, 1982’de yapmış olduğu başka bir teknoloji transferi anlaşması ile üretim kapasitesi ve ürün kalitesi arttırılmıştır. 1989-1990 yıllarında yeni teknolojilere yapılan yatırımlar sonucunda firmanın 1989’da 25.9 milyon dolar olan ihracatı, 1991’de 65 milyon dolara yükselmiştir. Firmanın mevcut pazar payı % 30 dolaylarındadır.

“Y” firmasında 1991 yılında üretim sürecine adapte edilen ileri teknolojilerle komponent sayısı büyük ölçüde azalmış, otomatik dizgi makinaları ile üretimin hızı artmıştır. Bir TV setinin üretim süresi yaklaşık 4 saatten 2.1 saate indirilmiştir. Ancak, geleneksel olarak dizgi hattında kadın işçi çalıştığından, ileri teknoloji kadın işçi sayısında büyük bir düşmeye neden olmuştur. Örneğin, eskiden bir dizgi hattında 65-70 kadın işçi çalışırken şimdi 10 kadın işçi daha büyük komponentlerin montajını yapmaktadır. Tablo 4’de görüldüğü gibi, kadın çalışanların toplam çalışanlara oranı üretim artışı ile birlikte 1992 yılına kadar artmış ve % 28.1’i bulmuşken, 1994’de bu oran % 19’a inmiştir.

Tablo 4: "Y" Firmasında Toplam Çalışan, Kadın Çalışan ve Kadın Çalışan Oranı (1986-1994)

Yıllar	Toplam Çalışan	Kadın Çalışan	Kadın Çalışan Oranı (%)
1986	1014	250	24.7
1988	1196	308	25.8
1990	2451	665	27.1
1992	1915	539	28.1
1994	1233	234	19.0

Kaynak: Firma kayıtları

Farklı iş guruplarındaki kadın sayısına baktığımızda, kadın işçi sayısının 1990'da 613 iken 1994'de % 71 oranında büyük bir düşüş göstererek 175'e indiğini görüyoruz. Bunun yanında yine 1990'dan sonra ileri teknolojinin adaptasyonu ile birlikte kadın şef ve mühendis sayısında önemli artışlar olduğu görülmektedir. 1986'da toplam 4 olan kadın teknik ve idari personel (mühendis, bilgi işlemci, şef ve müdür olarak istihdam edilmiş olanlar), 1992'de 21'e yükselmiş, 1994 yılında ekonomik krize rağmen bu sayı 25'e çıkmıştır.

Bu iki TV üreticisi firmada üst düzey yöneticilerle yapılan görüşmelere göre, TV imalatında iki ana üretim bölümü olan şasi üretimi ve son montajda (şasi üretiminin kart ve şasi dizgi bantlarında) geleneksel olarak kadınlar çalışmaktadır. Çünkü dizgide seri hareket edebilen, parçalar çok küçük olduğu için de "narın" parmaklara yani kadın parmaklarına gereksinim bulunmaktadır. Ayrıca kadınlar erkeklere göre bu tip işlerde çok daha dikkatlidirler.

Şasi üretimi bölümündeki ayar istasyonlarında yine kadın işçi çalışmaktadır. Burada da dikkat yeteneklerinden dolayı renk ayarı ve geometrik ayar işlerinde yine kadınlar tercih edilmektedir. Son montaj bölümünde daha büyük ve ağır parçaların idaresi söz konusu olduğu için erkek işçiler çalışmaktadır. Buna karşın, kalite kontrol ve stok kontrol bölümlerinde kadın ve erkek işçiler karışık olarak iş görmektedirler.

Üst düzey yöneticilere göre, otomatik dizgi makinaları gibi ileri teknolojinin girdiği üretim bölümlerinde kadın işçi çalıştığı için, adapte edilen son teknolojiler üretimde kadın istihdamını olumsuz yönde etkilemiş bulunmaktadır. Öte yandan, yeni teknoloji fabrikanın çeşitli bölümlerinde taşıma,

kaldırma gibi işlerde kas gücü gereksinimini kaldırmış fakat “erkek işi” sayılan bu işlerde kadın işçi çalıştırılmaya başlanmamıştır. Olumlu gelişme ise, TV firmalarında da, daha önce incelediğimiz tekstil firmalarında olduğu gibi, zamanla yüksek eğitim almış kadınların istihdamında artış görülmesi, ileri teknolojinin gerektirdiği ileri kalifikasyonda işgücünün kadınlar tarafından karşılanabilmiş olmasıdır.

2.2. TELEKOMÜNİKASYON SEKTÖRÜ

Telekomünikasyon sektöründe üretilen ürünler, kalkınmada önemi giderek artan bilgi şebekesinin altyapı unsurlarını oluşturmakta, bunlar da ekonomik ve endüstriyel yapının bütünü için önemli dışsallıklar yaratmaktadır. Ancak dünya TK sektöründe 8-9 çok uluslu şirket (ÇUŞ) dünya piyasasına egemen durumdadır ve bu firmaların satış rakamları bazı ülkelerin GSMH rakamlarına ulaşabilmektedir. Sektörde teknolojik gelişmeye ayrılması gereken fonların büyüklüğü mevcut firmaları giderek daha da toplulaştırmakta, firmalar birleşme yolunu seçmekte ve bu durum ortaya çıkan teknolojik faaliyetlerin niteliğini etkilemektedir. Teknolojik açıdan sürekli bir yarış içinde olan firmalar, Ar-ge yatırımlarına büyük kaynaklar ayırmak zorunda kalmakta, bu da TK sektörüne girişi engelleyen ve sektörün oligopolcü yapısını peçinleyen çok önemli bir unsur olmaktadır.

Bu yüzden bir çok GOÜ’de olduğu gibi Türkiye’deki TK firmaları da mevcut ÇUŞ’in geliştirdiği teknolojilerden ortaklık ve lisans anlaşmaları ile yararlanma yoluna gitmektedirler. Sektördeki teknolojik gelişme üç temel teknoloji unsuru ile ilişkilidir: Santral teknolojisi, transmisyon ve çevresel donanım teknolojileri. 1970’lerde yapılan yoğun Ar-ge yatırımları sonucunda, TK firmaları geleneksel TK sistemleri olan kablolu “elektro-mekanik” santral sistemlerinden sayısal (digital) santral sistemlerine geçmişlerdir (Hoffman, 1989:35). Transmisyon teknolojisinde, yeraltı ve denizaltı kablolarının yerini, fiber optik ve laser transmisyon sistemleri almaktadır. Çevresel donanım araçları da TK ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelerin yönlendirdiği bir değişim içinde bulunmaktadır. Çok işlevli terminaller, telefon anahtar sistemler, mobil radyo, cep telefonları ve çeşitli ofis araçları (faximile, telex, data modemleri) teknolojik gelişim sonucu ortaya çıkan ürünlerdir.

Ancak TK sektöründe en önemli faktör olan teknolojik yeteneğin kazanılması büyük oranda nitelikli emek gereksinimine dayanmakta, özellikle mühendislik işgücüne olan gereksinimin artmasına yol açmaktadır. Elektromekanik teknolojide toplam emek içindeki mühendis oranı % 5 iken, sayısal sistemlere geçildikçe bu oran % 30’a kadar çıkmaktadır. Mühendislik işgücü

açısından ortaya çıkan bu gereksinim özellikle sayısal teknolojinin yazılım ile ilgili kısmına yoğunlaşmaktadır. Bazı durumlarda, firmalar toplam mühendis kullanımının % 75'ini yazılım geliştirmeye ayırmaktadırlar (Göransson, 1984-7-11).

Dünya TK piyasasına hakim olan ÇUŞ'ler global şirket stratejileri doğrultusunda ortağı olduğu veya yavru şirket konumunda olan GOÜ firmalarına bazı roller yüklemekte, özellikle artan mühendislik faaliyetinin maliyetini azaltmak amacı ile, onların ucuz ve nitelikli mühendis işgücünden yararlanma yoluna gitmektedirler. Genellikle GOÜ'deki firmalara düşen rol, sayısal teknolojinin yazılım kısmına yönelik geliştirme faaliyetleridir.

Türkiye'de TK hizmetlerinde tekel durumunda olan PTT, TK şebekesinin gelişimi ve sektörün yapılanması açısından çok önemli olmuştur. 1980'den sonra ihracata dönük sanayileşme politikasının benimsenmesiyle birlikte, dünya ekonomisi ile entegrasyonun temel araçlarından biri olan TK altyapısına önem verilmeye başlanmıştır. Yapılan yatırımların niteliğine bakıldığında TK'da modern teknolojiyi temsil eden sayısallaşma oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Soyak, 1994).

Alan araştırmamız kapsamına aldığımız "Z" Telekomünikasyon Firması 1967 yılında, daha önceleri ithal edilen TK ürünlerinin yerel üretimi amacıyla, PTT ile Northern Telecom şirketinin ortaklığı sonucu kurulmuştur. PTT tipi santraller, seri telefon sistemleri, telefon makinaları ve özel büro santralleri üretiminde bulunmaktadır. 1984 yılında ilk sayısal santraller yabancı ortakla yapılan lisans anlaşması ile üretilmeye başlanmış ve 1986'dan sonra üretim milyon \$ olarak Tablo 5'de görüldüğü gibi büyük ölçüde artmıştır. Toplam çalışan sayısı üretim artışı ile birlikte 1986'da büyük artış göstermiş, fakat daha sonraki yıllarda düşmüştür. Toplam çalışanın yaklaşık % 15'i Ar-ge departmanında görev yapmaktadır. Firmanın Kamu Ortaklığı İdaresine devredilen % 20'lik hissesi özelleştirme adı altında yabancı ortağa satılmış ve 1993 yılında firma, % 51 hisseye sahip olan yabancı ortağın yönetimi altına girmiştir.

1980'lerden bu yana çalışan işçilerin cinsiyete göre sayıları personel departmanınca tutulmamış olması nedeniyle, yıllar içinde firmadaki teknolojik değişimlerin kadın işçi istihdamını nasıl etkilediği irdelenememektedir. 1989'dan bu yana tutulmuş olan kayıtlardan da yeni teknolojilerin etkisini görmek mümkün olamamakta, sadece toplum içinde kadın çalışan oranının % 12-15 arasında değişmekte olduğu gözlenmektedir.

Tablo 5: "Z" Firması Üretim, Ar-ge Yatırımı ve Toplam Çalışan Sayısı (1980-1993)

Yıllar	Üretim (milyon \$)	Ar-ge Yatırımı (milyon \$)	Toplam Çalışan
1980	34.7	0.7	1823
1982	30.1	1.3	1916
1984	34.7	1.5	2183
1986	150.1	2.4	3268
1988	128.3	4.5	1932
1990	140.4	8.4	1738
1992	273.7	14.1	1955
1994	330.9	14.7	1952

Kaynak: Firma kayıtları

"Z" Firması üst düzey yöneticiler ve mühendislerle yapılan görüşmelere göre, firmanın sayısal teknolojiye geçmesinden sonra üretim sürecine adapte edilen otomatik dizgi ve çeşitli mikroelektronik bazlı makinaların kullanımının artması, kadın işçi istihdamını olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü artık sektörün nakış becerisiyle edinilmiş çevik ve narin parmaklara değil, ileri teknolojiye aşına, bilgisayar bilen işgücüne gereksinimi olmaktadır. Kadın işçiler henüz bu niteliklere kavuşmuş değillerdir.

Ancak bu bağlamda, 1989-94 döneminde kadın çalışanların iş guruplarına göre dağılımına baktığımızda (Tablo 6) en fazla sayıda kadının istihdam edildiği iş gurubunun mühendislik olduğu görülmektedir. Daha önce TK sektöründe öneminin giderek arttığını belirttiğimiz bu işgücünde kadının istihdamının olumlu yönde gelişiyor olması çok önemlidir.

Tablo 6: "Z" Firmasında Kadın Çalışanların İş Guruplarına Göre Dağılımı (1989-1994)

Yıllar	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Yönetici	25	22	21	22	30	27
Mühendis	89	81	81	77	95	97
Uzman	26	29	38	40	52	51
Sekreter	48	42	45	50	58	53
Memur	14	17	14	18	31	26
Üretim işçisi	22	11	9	9	12	18
Teknisyen	10	12	15	8	17	18
Toplam	234	214	223	224	295	290

Kaynak: Firma kayıtları

“Z” firmasında mühendislerin yoğun olarak çalıştığı Ar-ge bölümünde aynı dönemde toplam mühendis içindeki kadın mühendis oranına baktığımızda, % 21-26 arasında değiştiği görülmektedir. Bu oran, toplam içindeki kadın çalışan oranı olan % 12-15’den çok daha yüksektir.

“Z” firmasının Ar-ge departmanı içindeki bölümlerde kadın istihdamı idelendiğinde ise, Tablo 7’de görüldüğü gibi, ilginç bir durumla karşılaşmaktadır. Kadın mühendisler daha ziyade yazılım bölümünde yoğunlamakta ve yazılımda çalışan toplam mühendisin % 31.2’sini oluşturmaktadırlar. Donanım kısmında -ki bu sistem planlama/teknoloji tesbit kısmını da kapsamaktadır- kadın mühendis sayısı sadece 6 olup, donanım kısmındaki toplam mühendisin % 6.6’sını oluşturmaktadır. Bu da, literatürde belirtildiği gibi elektronik sektöründe donanım geliştirme ve üretme alanının ülkemizde de erkek egemen bir alan olduğunu ve kadın mühendislerin bu alana fazla girmediklerini göstermektedir (Cockburn, 1986; Gaio, 1993).

Tablo 7: “Z” Firmasında Ar-ge Departmanının Çeşitli Bölümlerindeki Toplam Mühendis, Kadın Mühendis ve Kadın Mühendis Oranı (1994)

	Toplam Müh.	Kadın Müh.	Kadın Müh. Oranı (%)
Yazılım	202	63	31.2
Donanım	91	6	6.6

Kaynak: Firma kayıtları

“Z” firmasında Ar-ge bölümündeki kadın ve erkek mühendislerle yapılan görüşmeler sırasında, kadın mühendislerin yazılımda yoğunlaşma nedenleri sorulduğunda, kadınların bir yandan sistematik düşünce, dikkat ve sabır yeteneklerinin erkeklerden fazla olduğu için tercih edildikleri söylenmiştir. Diğer yandan da, arz açısından ele alındığında, kadın mühendislerin daha durağan, fazla hareket ve insanlarla uğraşma istemeyen yazılım işini tercih ettikleri ifade edilmektedir. Bu da, kadının toplum içindeki ikincil konumu ve ezilmişliğinden dolayı mühendis olarak da içinde yükselme, daha yukarlara tırmanma hevesi ve hırsı taşımadığını, bu yüzden de ilerlemeye uygun olmayan, önu tıkalı işler itibar ettiğini göstermektedir.

Duruma TK sektörü olarak daha global açıdan baktığımızda, ÇUŞ’lerin teknolojik gelişmelerle birlikte giderek artan mühendislik faaliyetlerinin maliyetini azaltmak amacı ile yazılım çalışmalarını nitelikli emeğin daha ucuz olduğu GOÜ ülkeler firmalarına yaptırdığı, bu firmalarda da yazılım faaliyetlerinin erkeklere göre daha sabırlı, dikkatli, sistematik düşünme açı-

sından daha yetenekli olduğu genel kabul gören kadın mühendislerce yürütüldüğü görülmektedir. Türkiye’de kadın ve erkek mühendisler arasında ücret farkı görülmediğinden, yazılım bölümündeki bu kadın mühendis yoğunlaşmasının temelinde bir cinsel kimlik farkı ve tercihinin yattığı anlaşılmaktadır.

3. SONUÇ

Yaptığımız saha çalışmasından elde etmiş olduğumuz bulgular herşeyden önce, yeni teknolojilerin çıkışı ve yaygınlaşması ile kadın istihdamındaki yerleşik kalıpların radikal bir biçimde değişmemiş olduğu yönündedir. Öte yandan, teknolojik gelişmelerin özellikle modern sanayide “kadın işi” olarak tanımlanan emek-yoğun işleri azalttığı hatta ortadan kaldırdığı açıktır. Bunun yanında, yeni teknolojiler üretim sürecindeki işlerin niteliğini değiştirmekte, “erkek işi” olarak kabul edilen işlerin ve kas gücü gerektiren işlerin kadınlarca da kolayca yapılabilmesini olanaklı kılmaktadır.

Ancak kadın işçilerin üretim sürecinde kendilerine potansiyel olarak açılmış olan bu olanaklardan yararlanmaları, bir yandan yeni işlere uygun becerileri hızla kazanmalarına bağlı iken, diğer yandan da ideolojik kalıpları kırarak ve koşullanmışlıklarından kurtularak erkek işlerine ya da erkeklerin çalıştığı bölümlerdeki işlere talip olmalarına bağlıdır. Böylece teknolojik gelişmelerin sanayide kadın işçi istihdamı üzerinde yaratmış olduğu dezavantaj avantaja dönüştürülebilecektir.

Dolayısıyla, toplumda erkeğişi/kadın işi ayrımını ortadan kaldırııcı bir ideolojik mücadele ile birlikte, kız çocukların ve genç kızların çeşitli sektörlerde teknolojik gelişmelerin işgücünde gereksinim duyduğu nitelikleri edinmek üzere -açılacak veya dönüştürülecek- eğitim kurumlarına yönlendirilmeleri ve teşvik edilmeleri büyük bir önem kazanmaktadır. Ancak, yaptığımız saha çalışması bu ideolojik mücadelenin çok önemli bir boyutunun, kadının ev işlerine mahkum olmaktan kurtulması olduğunu da çok açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin diğer yandan üst düzey yöneticilik ve teknik becerilerde artan bir ihtiyaç ortaya çıkarmakta olduğu, kadınların giderek bu tip işlere (ve mesleki eğitime) daha çok talip oldukları görülmektedir. Bu son derece olumlu bir gelişme olmakla beraber, hem iş yerlerindeki bu tip işlerde, hem de eğitim kurumlarında hâlâ azınlıkta kalmaktadırlar. Genç kızların bu yönde de teşvik edilmeleri ve yönlendirilmeleri gerekmektedir.

Ancak kadınların nitelikli emek konumunda da, daha edilgin, ucu tıklalı işlerde yoğunlaşmalarını önlemek yine mevcut cinsiyetçi işbölümünü kırarak ideolojik mücadeleden geçmekte, kadınların kendilerini her anlamda erkeklerle eşit hissedecekleri koşulların yaratılmasına bağlı olmaktadır. İşte ancak o zaman ücretli emek olarak kadının ikincil konumunun ortadan kalkması yolunda ve kurtuluşunun sağlanmasında ciddi adımlar atılabilecek, kadınların ülke ekonomisine katkıları büyük ölçüde artabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ansal, H., "Kapitalist Üretimde Cinsiyetçilik", **Onbirinci Tez Kitap Dizisi**, No. 9, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, Kasım 1985.
- Ansal, H., "New Technology in the World Textile Industry and Turkey's International Competitiveness", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 1993, ODTÜ İktisat Mezunları Cemiyeti, İstanbul, s. 429-451.
- Baxandall, R., Even, E. ve Gordon, L., "The Working Class Has Two Sexes", **Monthly Review**, Cilt 28, No. 3, 1976.
- Cockburn, C., **Brothers- Male Dominance and Technological Change**, Pluto Press, 1983.
- Cockburn, C., "Women and Technology: Opportunity is not Enough", Purcell, K., Wood, S., Waton, E. ve Allen, S. (Ed.), **The Changing Experience of Employment, Restructuring and Recession**, MacMillan, London, 1986.
- Coyle, A., "Continuity and Change: Women in Paid Work", Coyle, A. ve Skinner, J. (Ed.), **Women & Work**, MacMillan Education, London, 1988.
- Ecevit, Y., "Shop floor control: The ideological construction of Turkish Women", Redclift, N. ve M.T. Sinclair (Ed.), **Working Women: International perspectives on labour and gender ideology**, London, 1988.
- Gaio, J.F., Women in Software Programming: The Experience of Brazil", UNU/INTECH atölye çalışmasına sunulan bildiri, Maastricht, Hollanda, 26-29 Nisan, 1993.
- Göransson, B., "Enhancing National Technological Capability: The Case of Telecommunications in Brasil", Discussion paper, Lund University Research Policy Institute, No. 158, 1984.
- Hakim, C., "Occupational Segregation", **Research Paper**, No. 9, Department of Employment, London, HMSO, 1979.
- Hoffman, K., **Technological and Organisational Change in the Global Textile- Clothing Industry**, İhracat Grubu toplantısına sunulmuş bildiri, UNIDO, Vienna, Austria, Nisan 1989.
- Rigel, N., **Elektronik Rönesans**, Der Yayınları, İstanbul, 1991.
- Soyak, A., "Teknolojik Gelişme: Türk Telekomünikasyon Sektöründe Teknolojik Yetenek", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1994.
- Stordel, E.W., "Structural Adjustment: The Example of the Consumer Electronics Industry", International Trade Program, UNCTAD, Internal Report, Ekim, 1989.